

Csáth 'praxisa' és az elmélet

A vágy tárgya(i)

Terry Eagleton Slavoj Žižek egyik legjobb ismerője, a pszichoanalitikus irodalomelméletek egyik közös pontját, a vágy struktúráját értelmezi az *Élvezz! Žižek és Lacan* című tanulmányában.¹ Lacan Freud nyomán annak nevezi a vágyat, ami emberré tesz bennünket. Egy univerzális jelenségként tartja számon, amely megszállja a testet, s ezzel olyan belső hatóerővé válik, ami alapvetően meghatároz minket. Žižek a lacani fogalmak közül a szimbolikust és az imagináriust a valós dimenziója alapján közelíti meg. A *valós* a traumatikus, a kegyetlen, az obszcén, de a borzasztóan élvezetes fogalmi megfelelőit is hordozza. A žižeki elmélet és a csáthi gyakorlat közös tartományát is a teória és a praxis zavarba ejtően széles spektruma jelzi, a zenétől, operától, irodalmon át a lélektanig, amelyet ugyanakkor ugyanannak a jelenségnek a kényszeres önisméltése alkotja. Csáth írásai ennek a valósnak a jelzéseit tartalmazzák, amely a *valóság* jól ismert otthonossága helyett a létezés traumatikus megtapasztalásához vezet. Ez az, amit Terry Eagleton gyönyörű, ám fájdalmas valóságnak nevezett, amelyben a vágy végtelen tartalékai vannak elrejtve. A *valós* a lacani elméletben a létezésünk kemény magja, amelynek létjogosultságát a hiány megléte hozza létre. A valós jelzése nem más, mint a valóság végső határa, amely ellenáll a jelölésnek, ezzel eltéríti a szimbolikus rendszert, ami az emberi önmeghatározás egyik biztos támasztéka. A szubjektum önmaga meghatározásának egyik forrása is a valós, amely örökösen arra ösztönzi, hogy a maga identitását újra megalkossa, ugyanis ez visszatérően szimbolikus világának hiányos voltára ébreszti rá.

Lacan, de még inkább Žižek számára is a valós egyik átélésének lehetősége a *jouissance* fogalmával közelíthető meg. Ez járulékos konnotációival

¹ Eagleton, Terry: *Élvezz! Žižek és Lacan. Magyar Lettre International*, 31. sz. 72–75.

a freudi öröme fontos kiegészítő eleme, hiszen az ösztönélet kiegyenlítésére törekvő minőségen túl egy bizonyos irányultságra összpontosít, amely a lelki egyensúly meghaladását jelenti. Akármilyen szépen és kellemesen hangzik a *jouissance* szó, a fatális vágyat képviseli, amely nem az ártatlan örömből, hanem az élvezet szélsőséges túlzásba viteléről tudósít. Ezzel olyan forrásból szerzünk örömet, mondja Žižek Lacan nyomán, amelynek a kényszeres táplálása az egyénre szabadíthatja a felettes én perverz szadizmusát.

Az *élvezet* az egyik olyan fogalom, amelyet lényegében minden pszichoanalitikus értelmezés elismer, így Slavoj Žižek is egyik legfontosabb valóságélvként tartja számon. A jelenség ellentmondásos alakját éppen abban ismerhetjük fel, hogy érdekes módon a felettes én felszólításával kerül azonos szintre, amely elsősorban az élvezet gépies kiélése során kerül előtérbe. A szlovén filozófus egyik kedvenc élvezetre felszólító mondata mintegy a csáthi világ fogalmi rendszerében is elhelyezhető, hiszen az amerikai vendéglőkben pincérektől hallható, kimért és rideg félmondat, az *enjoy*, olyan rejtett dimenziókat is képes megnyitni, amelyek túlmutatnak a mindennapi élvezetszerzésen és sokféle lelki bonyodalmat kavarhatnak.²

A lacani valós betörését a szimbolikus rendszerbe szinte mindig hasonló többértelmű nyelvi jelölések kísérik. A valós ezért is inkább következményei, mint előzményei alapján ismerhető meg. Így csak annak az eseménynek a végén mondható valami róla, amelynek egyik eredménye a szimbolikus diskurzus zavartalan lefolyásának megátolása, akadályozása. A valós leginkább egy töréspontot jelöl, amelynek az a jellemzője, hogy a tudat számára lehetetlenné teszi a jelöléssel való teljes azonosságot. A vágy a lacani értelmezésben metonimikus természetű, vagyis a valóságot csak mintegy érintőlegesen képes jelölni, hiszen a nyelvi jelölésnek már a strukturalizmusban is tárgyalt jellegzetessége a különbségben rejlő azonosságra vezethető vissza.

A žižeki szóhasználatban lényegi különbségeket hordozó freudi hátterű *drive* (Trieb) és *ösztön* (Instinkt) fogalmak olyan fogalmi rendszerbe kerülnek, melynek magyarázó elve a természetből a kultúrába való átmenet kettős normarendszerének. Miközben az ösztönök megkülönböztető szerepe a tárgyhoz való makacs ragaszkodásban ölt testet (természetes önfenntartó ösztönök működtetése: evés-ivás, szexuális érdeklődés), a *drive*-nak nincs meghatározott biológiai jelentése, nem konkrét tárgyhoz kötött. Ugyanakkor nem is elégíthető ki teljesen, mert mozgása végtelenül nyitott kört ír le. Žižek az emberi létmód egyik meghatározottságának tekinti,

amely a kultúra közvetítésével jött létre. Ennek egyik szuperjelölője egyszerűsrimd a törvény megfelelője, amelynek fontos funkciója a dologhoz való hozzáférés megnehezítése. Žižek bizonyítottan látja, hogy a drive-ok az ösztönökhöz hasonlóan bármilyen új dolgot behálózhatnak. A vágy tárgya lényegében bármi lehet, ez egyáltalán nem függ attól, hogy bármilyen biológiai szükségleteknek megfelelően. A függővé válás a szenvedélybetegség kialakulása során egészen sokféle alakot ölthet, az édesség szeretetétől az egészségre is káros szenvedélyig, amelyek akár egy élet kisiklására is alkalmasak. Ebből is kitűnik, hogy az emberek életében nem az örömszerzés az egyetlen vezérfonal, léteznek olyan komplikált kórképek is, amelyek idővel megzavarják azt a természetes lélektani törekvést, hogy elkerüljük a fájdalmat (vagyis az örömforrást előnyben részesítsük).

A freudi elméletben az örömvél számol a következményekkel is, ám ez a domináns valóságelv nem képes teljesen ellenőrzése alatt tartani a vágyak egészének kiélését. Ez összefügg azzal is, hogy létrejön egy olyan dimenziója a valóságnak, amelyet egészében a Dolog foglalja el. Slavoj Žižek egyik monográfiusa, Frederiek Depoortere³ értelmezésében a szubjektumnak a körülményektől függetlenül fenn kell tartania bizonyos distanciát az adott vágyott tárggyal, mert a távolság eltűnése akár végzetes is lehet. A žižeki ontológiában az örömvél helyett a jouissance kap kiemelt jelentőséget, hiszen a szenvedély szubjektumának eltúlzott dinamikája során a törvénnyel is szembekezd, mivel tevékenysége éppen annak megszegésére irányul. Ez a folyamat a hegeli „rossz végtelen” egyik megnyilvánulási formája, amely például egy kábítószerfüggőt állandó határsértésre ösztönzi. A tárgy birtoklása teljesen kitölti a fantáziát, ugyanakkor fenntartja azt az illúziót is, hogy a dolog elérése csupán törvényszegéssel lehetséges.

A vágyal összefüggő másik lacani kategória, az *objet petit a* (amit a francia pszichoanalitikus nem hagyott lefordítani más nyelvekre) a nagybetűs dologgal rendeződik valamilyen viszonyba. Az *objet a* nem más, mint a dolog profán helyettesítése. Ez klasszikus értelemben a gyermek viszonyának leképezése az anyamellhez vagy a széklethez, másrészt az irodalomelméletben is jól hasznosítható hang vagy a tekintet fogalmi megfelelője. Žižek útmutatása szerint a dolog hiányát szinte bármi kitöltheti, amely a dolog profán megtestesülését készíti elő. A hiány negációja azt jelenti, hogy az anya elvesztésével létrejött úrt egy képlékeny jelenség foglalja el, amelynek nemcsak empirikus, hanem érzékfeletti vonatkozásai is vannak. A nagybetűs dologról a kis tárgyra való átvitelt Žižek gondolatmenetében

³ Lásd erről részletesebben Depoortere, Frederiek: *Gianni Vattimo, René Girard and Slavoj Žižek*. T&T Clark, London, 2008. Slavoj Žižek című fejezetét.

együttal a vágyról a drive-ra történő átmenetnek is felfoghatjuk, ahol a vágy metonimikus szerkezete újra és újra elvétí a célját, sosem kerül nyugalmi állapotba. A drive-ot Teresa Laurentis szavai szerint⁴ olyan makacs késztetés jellemzi, amely nem egyszerűen egy tárgy megszállására irányul, hanem ennél sokkal többet is képes magába fogadni. Ezt a konok törekvést a szerző szeretetnek nevezi, amely a szeretett személyt veszi körül. Az objektumként előállt jelenségek (egy mosoly vagy egy hangsúly) a valóság-nak olyan darabjai, amelyek Žižek szerint egyszerre immanens és transzcendentális minőségeket is felvehetnek, és nemcsak a jelennek, hanem az örökkévalóságnak is üzennek.

A fantázia szerepe elvitathatatlan ebben az összefüggésrendszerben. A romantikus elképzelésekkel szemben Slavoj Žižek arra helyezi a hangsúlyt *Az élvezet metasztázisai* című könyvének előszavában, hogy a jelenségnek hermeneutikai vonatkozásai is vannak. A kanti filozófiában transzcendentális sematizmusaként tárgyalt képzetkörhöz hasonlóan a fantázia jelentősége abban fejeződik ki, hogy strukturálni tanítja a vágyakat. Fontos láncszemet alkot a minket körülvevő szimbolikus struktúrák és a valós tárgyak között. A fantázia ugyanakkor nem univerzális formula, mindig megjeleníti az egyéni vágyakat is. Az említett lacani paradigmátikus *objektum* a egyszersmind a fantázia tárgya is, amely mintegy kiemelkedik a többi fenomén közül, és méltó lesz arra, hogy valaki vágyjon rá. A fantázia hermeneutikai vonatkozásai abban is manifesztálódnak, hogy alapjában véve az identitás alapját jelentő fantázia maga is a másik vágyának következménye. A szlovén szerző ezt a lacani vajon a *Másik mit akar tőlem?* kérdéssel magyarázza, amely szerinte minden fantázia egyik lényegi kiindulópontja. Ez elsősorban abban a törekvésben is megjelenik, hogy a fantázia megpróbálja ezt a kívánságot értelmessé, meghatározottá tenni. A fantázia keretező jellegénél fogva alkalmas arra, hogy számunkra megfelelően szubjektiválja a világot. A személyes nézőpontra keresztül a fantázia romantikus konnotációi ellenére képes a jouissance megfegyverezésére, kordában tartására is. Ennek egyik változata a kényszeres fantázia, amely a törvény útját járva összegyűjti, osztályozza és katalogizálja a szimbolikus valóságon kívül rekedt vágyakat. Ennek egyik motivációja éppen az, hogy a szubjektum azt képzeletben a másiktól, hogy vágyai abban különböznek a magáétól, hogy titkos bejárata van az élvezetek forrásához.

Csáth elmeorvosi írásaiban is a vágyak kielégítetlenségével kapcsolódik össze a fantázia kérdésköre. A pszichoanalízis módszerét alkalmazza a lel-

⁴ De Laurentis, Teresa: *A konok késztetés* {<http://emc.elte.hu/~metropolis/9902/1au1.html>}

*ki élet alaptörvényei*⁵ című hosszabb tanulmányában is, ahol a pszichológiai törvényszerűségek mintázatát az eltérő lelki késztetésekkel magyarázza. Ezek közül kiemeli a szexuális, az önfenntartási, az erkölcsi, a faji és a valósi törekvéseket. A különböző ösztönrészeket antagonisztikus viszonyok mozgatják, ezért Csáth szerint szinte elképzelhetetlen az egymással ellentétes érdekek kiegyenlítése.⁶ A különböző vágyak konfliktusa szélsőséges esetben a valósággal szemben olyan fantáziát hoz létre, amelynek kiélése az alapvető lelki betegség során tanulmányozható a maga teljességében. A kifejezetten kellemetlen, traumatikus élmények már a felnőtté válás küszöbén megjelennek, ugyanis a modern viszonyok között a férfi élete eleve sérelmekkel kezdődik. Ezt a társadalmi evidenciát Csáth azzal magyarázza, hogy az első komoly szerelem egy fiatalember életében nyilvánvalóan nem végződik házassággal, mert hiányzik hozzá a megfelelő anyagi biztonság.⁷ A valóságban nagyon ritkán található meg az az embertípus, amelynél semmiféle sérelem nem okoz valamifajta traumatikus törést. Az ellentétek halmozódása az extremitások kialakulását segíti, amelyek nem megfelelően oltják ki a szemben álló impulzusokat. A lelki jelenségek mindazonáltal a csáthi gondolkodásban valamifajta praktikummal, célszerűséggel rendelkeznek, amelyek elsősorban a szubjektum fennmaradását szolgálják, még akkor is, ha ez nem a teljesség és a normalitás szempontjai szerint történik. A torzult lelki jelenségeket is a fantázia lélekvédő, igazságkorrigáló mechanizmusainak tulajdonítja.⁸ Ennek során létrejön egyfajta automatizmus, amely pótlólagosan érvényesíti a mellőzött érdekeket. A gondolkodás, érzékelés rejtett hibái lényegileg egy cél érdekében történnek. A valóság átalakításának, lelki meghamisításának magyarázata abban rejlik, hogy ezt a beteg azért erőszakolja magára, hogy az így létrejött állapotot élje ki. Ez a hamis tudatállapot a téboly. E kórkép részletes esetleírása olvasható egy olyan férfi betegnél, aki egyszerű származása ellenére is szépen haladt a pályáján, egészen addig, amíg munkahelyi ki nevezését meg nem akadályozták. Mivel képtelen volt az igazságtalanság elviselésére, a férfi mellőztetésének okát inkább kollégáinak tulajdonította, ami hozzájárult az üldözési eszme kialakulásához. A beteg súlyos egzisztenciális kérdésként élte meg a nélkülözését, ami az önismeret helyes alkalmazásával elkerülhető lett volna. Csáth egy másik betegségtípusa a

⁵ Csáth Géza: *Rejtelmek labirintusában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1995. 327–346.

⁶ Ez azért következik be, mert az aktuális szükséglet gyakran feszültségbe kerül az erkölcsi érdekekkel, ami Csáth elméletének egyik lényegi pontját jelenti.

⁷ Csáth Géza i. m. 72.

⁸ Uo. 79.

megcsalt férjek kapcsán saját önéletrajzi vonatkozásait is előhívja. A maga elmélete azonban a gyakorlatban úgy látszik, mégsem volt működőképes, hiszen patológiás gondolkodását ugyanazok a kényszerek mozgatták, mint egykori férfitbetegeit.

Csáth a lelki betegségek kialakulásának három csoportját különíti el. Mindhárom a szervezet túlzó reagálásában manifesztálódik. Az első esetben a védekezés túlságosan állító jellegű, ami különösen azokra jellemző, akik fokozottan alávetik magukat a trauma hatásának. A második betegség típusnál ennek az ellenkezője figyelhető meg, amikor az egyén letagadja mindazt, amit megélt és ennek az ellenkezőjéről győzi meg magát. A hamis tudat az illúziókeltésben érdekelt. A harmadik állapotra a mellékkörülmények kirekesztése jellemző, a traumás hatás ennek megfelelően automatikusan a motorikus tényezőkre helyeződik át. Ez utóbbi kifejlődésében például az a meghatározó, hogy a mozgások utólag helyettesítik azokat a lelki reakciókat, amelyek korábban elmaradtak. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy csak ritkán fedezhető fel tisztán ugyanaz a módszer, mivel az egyén gyakran alkalmaz egyszerre több eljárást is, gyakorta pedig mind a hármat. Az ismertetett jelenségegyüttesnek a semlegesítése akadályokba ütközik, hiszen teljes felszámolásukkal a lélekrészek valamelyike utólag is veszélybe kerül, hiszen kapcsolódásaik sokkal szorosabbak, intenzívebbek, mint a normalitás egyéb szintjein. Csáth rendkívül érdekes megjegyzést fűz az életvágy létrejöttéhez is, hiszen eszme-futtatásából az derül ki, hogy azoknál a betegségeknél is, ahol látszólag az élettől való elfordulás figyelhető meg, valójában paradox módon a legtevékenyebb életösztön munkál. Ez viszont nem elégszik meg egy biztonságos életoptimummal, hanem ennél többre vágyik, s így olyan ideált állít fel magának, amit képtelen megközelíteni.⁹

Csáth végletes „nőideálja”

Csáth elméleti írásainak nagy részében a nő és a férfi viszonyának tradicionális felfogását képviseli.¹⁰ Jól érzékeli a nő helyzetének társadalmi változását, amely a nők fokozottabb közéleti-társadalmi szerepével függ össze (például részletesen foglalkozik a feminista mozgalom térnyerésével), ám ezeket a fejleményeket mégis olyan sémába illeszti, ami nem változtat alapvetően a biológiai törvényszerűségeken. Csáth alapképlete tulajdonképpen a természeti meghatározottságokra épül. Így a nő szerepét

⁹ Csáth i. m. 346.

¹⁰ Lásd a *Nőkérdés, szerelem, házasság* című alfejezetben közölt írásokat. In Csáth: *Rejtelmek labirintusában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1995

az emberi nem fenntartásában, míg a férfit pedig főként a kereskedelemben, iparban, művészetben tekinti meghatározónak. A nő gondolkodását a gyorsaság, a gyakorlatiasság és kifejtett emlékezőtehetség alapján jellemzi.¹¹ Közben arra az érdekes és némileg ellentmondó megállapításra jut, hogy a képességek nagyobb részének a nő van birtokában, ugyanakkor a férfi tulajdonságai értékesebbek. Ennek a minősítésnek hiányos magyarázata abban az ideológiában gyökerezik, hogy a férfinak aktívabb szerep jut a társadalmi életben. Csáth gondolkodásának radikális vonása a társadalmi megítélésében abban is megnyilvánul, hogy a probléma megoldását elsősorban anyagi dimenzióba helyezi. A nő elnyomott helyzetének megoldása nála mindenekelőtt a női munka megbecsülésében rejlik, amely a női nem egzisztenciájának megteremtésére kell, hogy irányuljon. Egyúttal elveti azokat a nézeteket, amelyek a szerelem jelszavával küzdenek a nők hátrányos helyzete ellen.

Csáth közéleti gondolkodását egy sajátos kettősség hatja át a társadalmi intézményrendszer felfogásában is, így az építkezés a rombolás egyidejű szükségletéből indul ki, például a házasságkötés vonatkozásában. Gyakran hivatkozik az előzőek ismeretében némileg ellentmondásosan az igazi szerelmi szenvedélyre, amely kész és megváltoztathatatlan vonzalomként lép fel nő és férfi között. A hagyományos felfogással szakítva határozottan erkölcsnélkülinek ítéli, hogy a szerelmespár esküt is tegyen. Ezt olyan túlméretezett gesztusnak minősíti, ami egy életre szól, viszont amiért egyik fél sem tud valós kötelezettséget vállalni. A házasság formális kellékeit feleslegesnek tartja, olyasminek, amitől az autonóm ember nyugodtan eltekinthet. Az erős, független embereknek Csáth szerint ugyanakkor a szabad szerelemben kell egyesülniük.¹² *Saison* című írásában további érdekes gondolatok fogalmazódnak meg erről a témáról. A farsang jelensége kapcsán például megjegyzi, hogy ez a hagyomány ma már elveszítette eredeti rendeltetését azzal, hogy csak az év egy bizonyos időszakára korlátozta a nagy lakomákat, multságokat. Az általános jólét növekedésével már több lehetőségük van az embereknek, hogy társas együttlétük az év más szakaszában is zavartalan legyen. A cikkíró tehát nem a hagyományos multságok össztársadalmi összefüggései, hanem messzire mutató jelenségei foglalkoztatják, amelyek összefüggéseit érdekes módon a női divat változásai diktálják. A kor meghatározó szemléletének kialakítására Csáth írásában hatással van a hasított szoknya, amely mintegy olyan tárgyként jelenik meg, ami a vágy demonstrálására hivatott: „a hasított szoknya a

¹¹ Csáth i. m. 262.

¹² Csáth i. m. 263.

mai emberek véleményét, gondolkodásmódját fejezi ki: a férfi és a nő egymáshoz való viszonyáról, az udvarlásról, a szerelmeskedésről. Arról, hogyan hódítson a nő és hogyan hódoljon a férfi. Arról, hogy mit tartanak legérdekesebbnek a nőknél, és arról, hogy a nők ezt tudják és tisztelettel tudomásul veszik.”¹³ A rövid szoknya megjelenését olyan jelentőségűnek tekinti, aminél jobbat, jelentősebbet már nehéz lesz kitalálni, vagy más-sal helyettesíteni. Jelentőségét egy civilizációs találmány, az elektromos lámpa feltalálásához hasonlítja, ami töretlenül befolyásolni fogja a divat és a társadalom jövőjét. A civilizációnak itt is megmutatkozik egy olyan, a szokásostól eltérő mintázata, amelynek szembetűnőek a pszichoanalitikus vonatkozásai.

Slavoj Žižek *A lovagi szerelem és a síró játék* című tanulmányában¹⁴ azt elemzi, hogy milyen kapcsolat van a nőről kialakított kodifikált fantázia és a modern életgyakorlat között, amelyben a szublimációnak semmilyen formája nem található meg. A hiány a szerző szerint azonban csupán lát-szólagos, hiszen még a szexualitás pusztá tárgyaként felkínált nőképben is van valami, ami a dolog korábban említett kitüntettségét fenntartja. A tanulmány igyekszik leszámolni azzal az elmélettel, amely teljesen elvonja a kodifikált fantáziákból a spirituális vágyakat. Érdemes figyelembe venni az összes lélektani lehetőséget, még a szélsőségeket (igaz lehet ez akár a szadizmusra vagy a mazochizmusra is), ahol a deformált vágykép, paradox módon mindig a törvény valamiféle kikényszerítésére vezethető vissza. Ezek kitörölhetetlenül magukon hordozzák Žižek szerint a *kodifikáció perverz logikáját*. Nem is lehet teljesen elválasztani a törvény felettes énjét annak a fonákjától. Az obszcén szuper ego mintegy árnyékként kíséri a törvényes párját. Megjegyezhetjük, hogy erre a jelenségre már Bathyin karneváleméletében utalt, ahol egyik fontos társadalmi jelenséggént tárgyalta a társadalmi törvény szimbolikus felfüggesztését és visszajára fordítását, amikor a társadalom szegényei egy ideig elfoglalhatják a vezetők helyét. A törvény jótékony megszegése ilyen módon azt szolgálja, hogy ezek után a közösségi élet zavartalanul folytatódjon. Žižek Bahtyinnál radikálisabban felveti annak a lehetőségét, hogy esetenként túl kell lépni a közösség írott szabályain. Még a normalitáson belül is rendszerint lennie kell valamiféle devianciának, ami nélkül a dolgok nem működnének.

E kettősségnek a csírái egyidejűleg ott vannak Csáth gondolkodásában is. A žižeki szadista-mazochista magatartásra a férfi-női viszony aszimmet-

¹³ Csáth i. m. 280.

¹⁴ Žižek, Slavoj: Lovagi szerelem és síró játék. *Magyar Lettre International*, 25. sz. 51–55.

riája utal. A tagadás két változatáról van szó: a szerző szadizmusában ott van a közvetlen hatás, amely az agresszív bánásmódból fakad, és a szerződésszerűség is, ami a nőt kötelezi arra, hogy bábuként engedelmességen. Ez a forgatókönyv érvényesül akkor is, amikor a mazochista író megőrzi a reflektáló távolságot, nem ragadják el az érzései, nem engedi át magát tökéletesen a játéknak. Az egyik fontos momentum éppen a mazochista viselkedésében az, hogy a legintimebb szenvedélyeit is teljesen külsődlegessé alakítja át, mintha legbelsőbb vágyai is egy szerződés higgadt keretei közé illeszkednének. A lovagi szerelemre vonatkozó következtetéseit Žižeknek akár meg is fordíthatnánk, és e szerint még a legnyersebb vágykiélésben is lennie kell bizonyos fajta konvencionálisnak, ami a dolog értékét növelni igyekszik. Csáth fürdőorvosi hódításai során előszeretettel él azzal a stratégiával, amely a nők ellenállását a visszatartás és a felfüggesztés eljárásaival kombinálja, miközben önmagát úgy pozicionálja, mint aki teljesen ellenőrzése alatt tartja a folyamatokat. Sokszor ott is élvezetet talál, ahol a legkevésbé várjuk (például az idős női betegekkel való érintkezés során, jó példa erre az özveggy V. Emma). A perverzitás logikája így majdnem mindig érvényesül, amikor az orvos látóterébe esetenként egy-egy öreg, csúnya női páciens kerül, akik iránt is képes felkelteni a vágyat az elbeszélő.

A másik nem érzékelése az alárendeltségi viszony miatt csupán arra terjed ki Csáth stubnyafürdői praxisa alatt, hogy a női intelligenciát azzal kapcsolja össze, hogy a női nem képviselője „tudatában van annak, hogy saját testét minden pillanatban látja, érzi annak hatását, mintegy öntudatlanul”. A női testet mintegy ellenpróbának veti alá, amely során éppen hogy az ellenállás mértéke jelenti számára az igazi feladatot. A fennkölt nőiség iránti rajongását Csáth néhány apró gesztus, érdekes vonás, különös testrész bemutatásával érzékelteti. A perverz vágy tárgyaként megjelennek a macskaszemek, fitos orr, vékony boka és egy golyó nyoma a mellkason. A lacani *objet a* jelentősége gyakran mutatkozik meg a hang különösségében vagy a furcsa hanghordozásban. Ennélfogva a fürdőorvos szexuális kalandjait gyakran kíséri a nők részéről a testi odaadás, de ugyanakkor az aktus szóbeli elutasítása (utálatos, szemtelen stb.). Az is előfordul, hogy az orvos nem tesz semmit, nem él a lehetőségekkel. Ilyenkor mintegy kötelességszerűen magyarázatát adja sikertelenségnek (amiért főként a nők fiatal korát és tapasztalatlanságát okolja).

Csáth perverzitását a bűnös boldogságkeresés, a „felix culpa” megléte mozgatja. Érdekessége, hogy egy olyan egyoldalú hallgatóságos szerződést köt a betegeivel, amelyek után a nőknek szinte mindent fel kell áldoznia (házasság, egzisztencia, tisztesség), egy kis élvezetért cserébe olykor jelképesen a megalázást is el kell tűrnie. Gyakran előfordul praxisa során,

hogy pénzt ajánl az együttlétért cserébe a szolgálóknak, egyszer pedig fürdőorvosi tevékenységének egyik legkínosabb epizódjában egy férjezett nő ajánlja fel magát neki, ő mégis úgy dönt, hogy nem szánja meg fiatal páciensét (*Napló*, 1911. június 11-i feljegyzés).

Az obszcén én kodifikációs hajlamának megnyilvánulásai Csáth novelláiból is kiolvashatók. A *Miklós bácsi tanításai* című elbeszélése arról szól, hogy egy meglett nagybácsi milyen, a női nemre vonatkozó gyakorlati tanácsokkal látja el unokaöccseit. Elméletének kiindulópontja az emberi hűtlenség, amelyről az agglegény nagybácsi úgy vélekedik, hogy az egyrészt az emberi természetből, másrészt pedig a házasság tilalmából következik. A hűségnek a nő részéről öt indokát sorolja fel: az egzisztenciális okokat, az erkölcsi motivációt, vallási képzeteket, egészségügyi és szexuális motívumokat. Ha ezeket a mentő körülményeket is számításba vesszük, a nagybácsi szerint csak a házasságok negyedére jellemző a monogámia, illetve a monogynia. A meglett férfi ugyanakkor népes hallgatósága előtt kifejti, hogy nemcsak ezek az úgynevezett jó házasságok lehetnek boldogok, ugyanis léteznek más intézmények is, amelyek növelnék a csakugyan jó házasságok számarányát. Ez a narratíva a maga ellentmondásaival együtt arra is példa, hogy az obszcén felettes én sem képes eltörölni az intézményeket (áttételesen a szerződéses viszonyokat), csupán egy másik, nyitottabb viszonyrendszerbe helyezi át őket (amely átjárhatóbb, ugyanakkor mégsem tűnik el teljesen).

Csáth házassággal kapcsolatos nézetei előhívhatják a megvilágító erejű filozófiai problémák vicces oldalát. Žižek humora kontextuális különbözősége ellenére is jól alkalmazható az imént felvetett gondolatmenetre. A házasság intézményes jelenlétének ellentmondása jelenik meg egy közkeletű történetben, egy hiányzó, ugyanakkor mindig jelen lévő ismerős szubjektum alakjában. Egy kelet-európai művészeti galériában tárlatvezetésen vesznek részt a gyanútlan látogatók. A kiállítás címe *Lenin Varsóban*. A csoportnak feltűnik, hogy a politikus nem található meg a festményeken. Feleségét ugyanakkor mégis felfedezik az egyik képen, méghozzá a központi bizottság egyik tagjával, félreérthetetlen helyzetben. „De hol van Lenin?” – kérdezi értetlenül az egyik múzeumlátogató. Mire a tárlatvezető: „Lenin, Varsóban.”¹⁵

A hiány és a jelenlét teljesen összeegyeztethetők Csáthnál, szövegeiben folyvást tetten érhető az ellentétek kiegyenlítése, egymásba alakítása. A társadalmi normák felülírása során folytatólagosan olyan helyzeteket idéz

elő, amelynek során az obszcén felettes én lép fel kodifikációs szándékkal. Például korai novellái nőalakjainak egyik mintája, bizonyos Schneider Irén nevű újvidéki hölgygel való szakításának történetét levelezése is megőrizte. Ezek egy része Csáth beleegyezésével eljutott öccséhez is, ráadásul több mint egyévi szerelem után a szakítás tényét közlő levelét öccsével, Brenner Dezsővel szövegeztette meg.¹⁶ Itt Brenner József meglehetősen szenvtelenül közli Irénnel, hogy „összecsomagolta, majd elégette valamennyi levelét”. Miközben a fiatalember nézi a fel-fellobanó lángokat, úgy érzi, hogy a papírok az ifjúság drága kötvényei és sorsjegyei voltak csupán, amelyek elveszítették értéküket. A porig lesújtott Irénke 1910. március 8-án írt levelében értetlenül áll az események előtt. Különösen azt panaszolja fel Csáthnak, hogy tudatosan úgy alakította az eseményeket, hogy egy illetéktelen harmadik személy is tudomást szerezzen róluk.

Az idősebb testvér ezek után mintegy obszcén szellemi vezetőként is megjelenik testvére mellett. Többször is felszólítja, hogy részletesen számoljon be neki legféltebb titkairól. Közben szüntelenül bátorítja, olykor „ne féljen, benyúlni a nők ingébe”. 1915. április 15-én keltezett levelében, amikor mielőbbi nősülésre akarja rávenni testvérét, nem mellékesen saját magára is gondolva, megjegyzi, hogy olyan nőre essen a választása, akinek nővére is van. A legfontosabb szempont, hogy ne szerelemből nősüljön, ne kövesse el az ő hibáját, inkább vegyen el gazdag lányt. Egy nappal később írt levelében Csáth meglehetősen obszcén fordulattal már az ész királyi előjogait ünnepli, ami képes felülkerekedni a szexuális ösztönökön.

Csáth elbeszéléseinek különösen kivételes alkalmi azok a történetek, ahol a nő alakja az ösztönös viselkedésről leválva a szublimáció tiszta szférájába kerül át. Elszórtan megjelennek azok a lelki társak is, akikkel a narrátor képes empátiás kapcsolatra. Az *Egyiptomi József* című elbeszélésben mintegy megfordítva az imént felvázolt felettes én ellenőrző, korlátozó szerepét, éppen a megjelenített nő válik a kiszolgáltatott férfi szellemi vezetőjévé. Az elmesélt álomban a vágy rejtett működését találjuk meg, amely függetleníti magát a valós traumatikus beágyazottságtól. A narrátor egy egyiptomi fiú alakjában átéli a teljes szabadságot, amely szerinte csak az álomban lehetséges. Az életöröm kiáradását egy anyagi nőalak megjelenése fokozza. Az elbeszélő a lányt megpillantva hosszú idő után először érzi azt, hogy nem feltétlenül kell a másik nem képviselőjét mindenáron meghódítania. A nő a megközelíthetetlen dolog eszményi képviselője, aki férjével, a törvényhozóval, azért lakik távol a várostól, hogy véletlenül se ébresszen vágyat másokban. A másik férfi ugyanakkor most

¹⁶ Kelecsényi László: *Csáth és a homokember*. Noran Libro, Budapest, 2009. 54–56.

sem kerülheti el teljesen a sorsát, ám az egymás iránt felkeltett szenvedély mégsem készíti arra, hogy az asszony házasságtörést kövessen el vele. A történet utolsó színpadias jelenetében a csábító meghajol a házastársi hűség előtt, szimbolikusan is kifejezve hódolatát. Talán ez a női ideálkép az, amely önző fantáziáit hátrahagyva Csáthtal azt mondatta a *Mai emberek szerelmi életéről* című írásában, hogy azok a hangok, amelyek a nők megvetését kérik, hamarosan elcsendesednek; és újra nagyobb tisztelettel, lovagiasabb hódolattal fogják őket körülvenni. A nők ismét piedesztálra fognak kerülni, egészen másképp, mint a lovagkorban, kevésbé látványosan, mégis jól kivethetően.¹⁷ Ennek a nőképnek a továbbírása figyelhető meg Csáth egy másik elbeszélésében (*Irén mama*), ahol egy özvegyasszony úgy kápráztatja el az elbeszélőt, hogy a kötelező távolság végig megmarad közöttük. A nő rendkívüli karakteressége mutatkozik meg, akinek éppen a megközelíthetlensége jelenti a legfőbb értékét, s ezzel egy másik, szublimáltabb, emelkedettebb világba kerül át.

Csáth szerint a nőket általánosságban a szeretet jellemzi. Egyedül ők képesek mindent alárendelni ennek az érzésnek. „Mert a nők minden korban és minden nemzeteknél egyformán szerettek és szeretnek. Ők a szerelem igazi művészei és mesterei. Számukra ez az élet egyetlen célja. Szerelmük mindig egészséges, mindig tökéletes és emellett mindig reális.”¹⁸ Az író ideálja egy olyan társ, aki mindent képes feláldozni a szeretet (szerelem), a másik vágyának kielégítése érdekében. Naplójának, elbeszéléseinek egyik archetipikus alakja gyakran az Izolda-szerű nő, akihez a lelki-szellemi tisztaság képzetei kapcsolódnak. A szűz fogantatás mítoszát Csáth írásaiban úgy értelmezi, hogy a felfokozott szexualitás vágyképével szemben létezik egy olyan nőideál is, amely nem követeli magának a vágyakat, ám kötelességét képes önfeláldozóan, nagy lelkesedéssel teljesíteni. A Csáth-elbeszélések ritka alanyai közé tartoznak azok a társak, akik képesek túllépni a vágy körkörös struktúráján, és ritka valós erejükkel fogva meghaladják a jouissance felfokozott örömet és szenvedést egyaránt okozó kényszerét. Ezek azok a ritka és kivételes alkalmak, amelyek során nem érvényesül feltétlenül a csáthi szuper ego perverz logikája, szadizmus, amely őt magát és a vele viszonyba kerülő nőket is rendhagyó módon fogva tartja.

¹⁷ Csáth Géza i. m. 67–73.

¹⁸ Uo. 73.

Kiadások

- Csáth Géza: *A varázsló halála*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987
Csáth Géza: *Napló, 1912–1913*. Windsor, Budapest, 1995
Csáth Géza: *Rejtelmek labirintusában*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1995
Csáth Géza: *Fej a pohárban. Naplók és levelek 1914–1916*. Magvető Kiadó, Budapest, 1997

Irodalom

- De Laurentis, Teresa: *A konok készítés*
{<http://emc.elte.hu/~metropolis/9902/lau1.html>} (Letöltés: 2012. május 29.)
Depoortere, Frederiek: *Gianni Vattimo, René Girard and Slavoj Žižek*. T&T Clark, London, 2008
Eagleton, Terry: Élvezz! Žižek és Lacan (ford. Farkas Zsolt). *Magyar Lettre International*, 31. sz. 72–75.
Kelecsényi László: *Csáth és a homokember*. Noran Libro, Budapest, 2009
Žižek, Slavoj: Lovagi szerelem és síró játék (ford. Bánki Dezső). *Magyar Lettre International*, 25. sz. 51–55.
Žižek, Slavoj: *The plague of fantasies*. Verso, London, 1997